

GYVIEJI ARCHYVAI

Vidurinė Lietuva ir kt.

Tautų Sąjungos Tarybos paskirta Karinės kontrolės komisija pagal lietuvių ir Želigovskio pajėgų susitarimą 1920 m. lapkričio 29 d. nustatė neutralią zoną (juosta). Paryžiuje posėdžiavusi Ambasadorių (Atstovų) komisija 1923 m. kovo 15 d. Tautų Sąjungos Tarybos vasario 3 d. rekomenduotą demarkacijos liniją tarp Lietuvos ir Lenkijos patvirtino kaip sieną tarp dviejų valstybių.

Varėna iš pradžių įėjo į 1922 m. balandžio 6 d. sukurta Vilniaus administracinę apygardą ir priklausė Lydos apskrities Kaniavos valsčiui. Vilniaus kraštas su kai kuriomis gretimomis okupuotomis Baltarusijos žemėmis 1925 m. gruodžio 22 d. įstatymu buvo teisiškai įformintas kaip Lenkijos administracinis teritorinis vienetas – Vilniaus vaivadija. Įsteigta Vilniaus-Trakų apskritis, plotu didžiausia vaivadijoje – 6 502 kvadratiniai kilometrai. Naujas Varėnos valsčius dar kelis mėnesius priklausė Naugarduko vaivadijos Lydos apskrčiai. Lenkijos Ministrų Tarybos 1926 m. gegužės 4 d. potvarkiu Kaniavos ir Varėnos valsčiai perduoti Vilniaus-Trakų apskrčiai.

Kaniavos valsčius 1929 m. panaikintas. Vilniaus-Trakų apskrčiai priklausė ir Valkininkų valsčius. Eišiškių valsčius buvo Lydos apskrities dalis, Marcinkonių valsčius – Balstogės (Bialystoko) vaivadijos Gardino apskrities sudėtyje. Dabartinio mūsų rajono atskiri kaimai priklausė Eišiškių, Berštų, Pariečės valsčiams. Varėnoje įsikūrė lenkų pasieniečių dalinys – Pasienio apsaugos korpuso (KOP = Korpus Ochrony Pogranicza) 23 batalionas, buvo priešlėktuvinės gynybos dalinys. Lenkai Varėnoje pastatė gerą geležinkelio stoties pastatą, kuris Vilniaus-Gardino ruože nusileido tik Lentvario gelež. stotčiai. Kaimuose palėi Merkiu ėjusią demarkacijos liniją kas keli kilometrai įsteigti pasienio kordonai su kareivių įgulomis; kai kur joms pastatyti visai geri pastatai (pvz., Moliadugnyje 1924 m., Mitraukoje). Eidami į pamerkių šienauti ar kito darbo dirbti, vesdamiesi ten ganyti arklius, kaimiečiai privalėjo apie tai pranešti pasienio kordonui. Maudyklės Merkyje buvo atitvertos spygliuota viela.

Kita vertus, okupuotos Lietuvos dalies ryšiai su Nepriklausoma Lietuva nenutrūko. Varėnos ir Perlojos gyventojai, kurių žemės ar miškai buvo kitapus Merkiu, gaudavo leidimus iki tam tikros valandos būti kitoje upės pusėje – dirbti laukus ar šienauti pievas, parsivežti malkų ir pan. Žmonės plačiai praktikavo kontrabandą. Per Merkiu brastas iš Lietuvos daugiausia neštas cukrus, sacharinas, tabakas, degtinė. Į Lietuvą daugiausia buvo nešami tekstilės gami-

Vilniaus kraštas po Lenkijos okupacijos jungu

niai, ypač Lodzės fabriku skaros. Į okupuotą Vilniją kontrabandos būdu patekdavo ir antilenkiškos literatūros ar kitos lietuviškos spaudos. Įdomu, kad už kontrabandą lenkų valdžia baudė mažiau negu už šiaip sienos perėjimą – jos pažeidimą; tad iš Lietuvos slapta einantis per demarkacinę atsargos dėlei pasiimdavo bent kilogramą druskos...

Nepaisant, kad kai kurios Lenkijos okupuotos Lietuvos dalies vietovės priklausė Naugarduko ir Balstogės vaivadijoms, visa ši užgrobeta teritorija su Vilniaus vaivadija tyrinėtojų vadinama Vilniaus kraštu. Vilnija buvo okupuota Lenkijos pakraščiu – Kresų, o dar tiksliau Rytų Kresų – dalis. Pagal įstatymą valsčiaus viršaitį – vaitą – turėjo rinkti valsčiaus gyventojai, tačiau Kresuose jį paprasčiausiai paskirdavo apskrities administracija. Steigiant kokio nors verslo įmonę ar amato dirbtuvę, reikėdavo pildyti smulkia anketą, kurią vietos valdžia siųsdavo į Vilnių. Reikėjo politinio patikimumo, o pirmiausia – Lenkijos pilietybės.

Rašiniui panaudotuose lenkiškuose ir baltarusiškuose šaltiniuose daug kur išdaryti lietuviški vietovardžiai. Nepavyko jų visų atitaisyti. Kai kurių kaimų, o juo labiau dvarų šiandien jau nebėra. Todėl jų vardai tekste likę tokie, kokie jie buvę parašyti ano meto laikraščiuose ir dokumentuose.

Vilnijos ūkinė būklė

Vilnija buvo ekonomiškai atsilikusi ir per Lenkijos okupacijos laikotarpį ne ką pasitaisė. Pagal 1931 m. surašymą miesto gyventojų skaičius visoje Lenkijoje sudarė 22,5 %, o Vilniaus vaivadijoje 9 %. Visoje Lenkijoje 1 geležinkelio stotis teko 228 kv. kilometrams, o Vilniaus vaivadijoje 689 km². Jeigu 100 km² Lenkijoje vidutiniškai teko 12,1 km grįstų kelių, tai Vilniaus vaiv. tik 1,8 km. Vilnija pasižymėjo itin smulkiais ūkeliais. Vilniaus vaivadijoje ūkių, mažesnių už 20 ha, buvo daugiau kaip 96 %, o iš jų 50 % buvo mažesni už 5 ha. Jeigu Lenkijoje 100 gyventojų vidutiniškai teko 67,3 ha ariamos žemės, tai Vilniaus vaivadijoje 111 ha, Naugarduko vaiv. – 111,8 ha. Valstiečių ūkiuose tarp žemės naudmenų 19,21 % buvo pievos (Lenkijos vidurkis – 13, 89 %). Vilnijoje net 16,24 % visos žemės sudarė pūdymuojančios žemės (Lenkijos vidurkis – 6,46 %). Beje, 1931 m. surašymo duomenyse 15,4 % Vilniaus vaivadijos ūkių figūruoja nežinomo ploto grafoje. Žemės produktyvumas Vilnijoje buvo žemesnis negu kur kitur Lenkijoje. Karvių pieningumas Vilnijoje irgi buvo žemesnis negu kitur Lenkijoje (išskyrus Poliesę). Vidutinis metinis primelžimas iš 1 karvės

1928 m. sudarė 1 150 litrų, kai Lenkijos vidurkis buvo 1 300 litrų. Vilniaus krašte daugiau negu kur kitur karvė buvo mėšlo gaminimo mašina. Vilniaus vaivadijoje buvo viena pirmųjų Lenkijoje avių skaičiumi. Valstiečiams šioji tokį pelną davė tik cukriniai runkeliai ir pienas, o visa kita produkcija buvo nuostolinga. Krašto žemės ūkis buvo atsilikęs techniškai. Ūkiuose iki 10 ha, o dažniausiai ir iki 15 ha nebuvo tokių mašinų, kaip sėjamosios, pjaunamosios, kuliamosios, kultivatoriai ar pieno separatoriai (*E. Mejer. Gospodarstwa powstale w wyniku przebudowy ustroju rolnego w województwach Wileńskim, Nowogródzkim i Poleskim w świetle cyfr z roku 1930/31. Wilno, 1936*). Žemės ploto atžvilgiu Vilniaus vaivadijoje buvo viena iš mažiausiai aprūpintų ir darbiniais gyvuliais. Užtat čia valstiečio arklys buvo santykinai brangesnis negu kitose vaivadijose.

Amatininkus ir prekybininkus smaugė mokesčiai. Ypač skaudžiai krašto ūkį paveikė 1929 m. prasidėjusi ekonominė krizė. Pasak laikraščio „Dziennik Wileński“ 1932 m. kovo 9 d. numerio, per sausio mėnesį Vilniuje likviduotos 105 prekybos įmonės, vasario mėnesį – 50 pramonės ir prekybos įmonių. Anot kovo 17 d. numerio, amatų padėtis dar blogesnė negu prekybos. Tai rodo Cechų sąjungos kovo 7 d. posėdyje paskelbti skaičiai. Daugelio amatų šakų apyvarta sumažėjo vidutiniškai 45 %; tokie yra kirpėjai, kalviai, dažytojai, mėsinkinai, šaltkalviai, batsiuviai, staliai, laikrodininkai ir kt. 1931 m. gruodžio mėn. Vilniuje likviduotos 9 amatininkų dirbtuvės, 1932 m. sausio mėn. – 107 dirbtuvės. Geležinkelio direkcija viena diena sutrumpino geležinkelininkų darbo savaitę, daug darbininkų atleista, kitiems sumažintas užmokestis. Jeigu Varšuvoje kvalifikuotas metalistas per savaitę gaudavo 60 zl, tai Vilniuje tik 20 zl. Kai kuriose Vilniaus vaivadijos plytinėse atlyginimas darbininkams mokėtas plytomis, kurių nebuvo kur dėti. Kitose įmonėse vietoj pinigų duoti tam tikri talonai.

Tas pats „Dziennik Wileński“ 1932 m. kovo 28 d. rašė, kad darbo veltui laukia tūkstančiai bedarbių. Minimali valstybės pagalba netenkina bedarbių ir jų šeimų gyvybingausiųjų poreikių. Nieko nuostabaus, kad prie maisto parduotuvių ir kepyklų susirenka didžiulės grupės elgetų, laukiančių mažytės aukos. Gatvėse pilna valkatų ir elgetų, kurie neleidžia žmogui praieiti, prašydami išmaldos. Prieglaudose ir nakvynės namuose šimtai benamių. Kitas endekų – nacionalistinės tautinės demokratijos partijos – laikraštis

„Gazeta Warszawska“ 1932 m. liepos 18 d. Nr. 225 įdėjo straipsnį „Mirštantis miestas“. Jame rašyta: „Prieš karą (t. y. prieš I pasaulinį karą. – V. V. Č.) buvęs klestintis prekybos punktas, dabar Vilnius, yra lėto apmirimo būklėje. Medžio apdirbimo pramonė, stiklo ir odų gamyklos arba stovi, arba dirba po 2-3 dienas per savaitę“. Prasta miesto ekonomine būkle naudojosi komunistai, rengdami darbininkų protesto mitingus ir demonstracijas.

Laikraščiu „Kurier Wileński“ ir „Dziennik Wileński“ žiniomis, 1932 m. liepos mėnesio įvairiomis dienomis Vilniuje nedirbo 65 % visų mūrinių, 50 % dailidžių, 65 % siuvėjų, daugiau kaip 90 % skalbėjų ir skalbinių lygintojų, o kitos dirbo vos 2 dienas per savaitę. „Dziennik Wileński“ 1932 m. rugpjūčio 20 d. paskelbė, kad tik Vilniaus mieste yra 1 193 elgetos. To paties laikraščio teigimu, per 1932 m. 11 mėnesių Vilniuje užregistruoti 189 bandymai nusižudyti; 112 iš jų baigėsi mirtimi. Didesnioji savizudžių dalis – 149 asmenys – bedarbiai. Anot Vilniaus vaivados ataskaitos, per 1937-1938 m. ataskaitinį laikotarpį (nuo kovo 31 d. iki kito kovo 31 d.) vaivadijos teritorijoje darbo ieškojo 10 413 asmenų (vaivadijos Darbo fondo biuro duomenys). Iš jų apie 70 % nekvalifikuotų darbininkų.

Pasak „Kurier Wileński“ 1932 m. rugsėjo 16 d. informacijos, žinia, kad į Vilniaus kraštą iš Poznanės vaivadijos bus atkelta daugiau kaip 1000 amatininkų, sukėlė Vilniaus amatininkų ir jų profsąjungų audrą. Žmonės protestavo, nes, kaip rašė laikraštis, amatai pergyveno aštrią krizę, „šimtai ir tūkstančiai amatininkų buvo be darbo ir duonos kąsnio“. Kita vertus, girdėjosi balsų prieš valstybinį socialinį darbą savaitę, daug darbininkų atleista, kitiems sumažintas užmokestis. Jeigu Varšuvoje kvalifikuotas metalistas per savaitę gaudavo 60 zl, tai Vilniuje tik 20 zl. Kai kuriose Vilniaus vaivadijos plytinėse atlyginimas darbininkams mokėtas plytomis, kurių nebuvo kur dėti. Kitose įmonėse vietoj pinigų duoti tam tikri talonai.

Tas pats „Dziennik Wileński“ 1932 m. kovo 28 d. rašė, kad darbo veltui laukia tūkstančiai bedarbių. Minimali valstybės pagalba netenkina bedarbių ir jų šeimų gyvybingausiųjų poreikių. Nieko nuostabaus, kad prie maisto parduotuvių ir kepyklų susirenka didžiulės grupės elgetų, laukiančių mažytės aukos. Gatvėse pilna valkatų ir elgetų, kurie neleidžia žmogui praieiti, prašydami išmaldos. Prieglaudose ir nakvynės namuose šimtai benamių. Kitas endekų – nacionalistinės tautinės demokratijos partijos – laikraštis

tūkst.

Krizės metais smarkiai nukentėjo krašto pramonė. Lenkijos valdžiai padėjus, Čekoslovakijos avalynės firma „Batia“ 1931 m. lapkričio mėn. gavo koncesiją parduoti savo batus Vilnijoje ir Vakarų Baltarusijoje. Smulkios įmonėlės negalėjo atlaikyti „Batios“ konkurencijos ir viena po kitos užsidarinėjo. „Batios“ konkurencija sudavė smūgį ir odos apdirbimo pramonei, kuri sumažino gamybą. Endekų organas „Dziennik Wileński“ 1932 m. vasario 13 d. rašė, jog užsienio avalynė visiškai užvertė Vilniaus rinką. Ji ne tik atėmė duonos kąsnį iš vietos batsiuvių, bet rimtai gresia ir odininkams. Paklausa odai gerokai sumažėjo, tad daugelį darbininkų numatoma atleisti. Ne ką geriau buvo ir kitoms įmonėms. „Šopeno“ alaus darykloje Vilniuje darbas nuo 1932 m. gruodžio sumažėjo iki 3 dienų per savaitę. Įmonė vasaromis, priėmus daugiau darbininkų, paprastai dirbdavo 6 dienas per savaitę. Alaus gamyba sumažėjo daugiau kaip perpus. Maistinių riebalų gamyba dar pavasarį sumažėjo 30 %, muilo gamyba – 20 %.

Pagal oficialius skaičius 1933 m. Vilniaus vaivadijoje buvo 3 832 bedarbiai. Tačiau Profsąjungų centras jų priskaičiavo iki 8 000. Be to, anot profsąjungų, tik Vilniuje buvo dar 10 tūkst. darbininkų, kurie dirbo po 1 ar 2 dienas per savaitę ir uždirbdavo 30-40 zl per mėnesį. Kvalifikuoti darbininkai, dirbę 2-3 dienas per savaitę, uždirbdavo po 60 zl per mėnesį. Todėl Vilniuje buvo 20 tūkst. bedarbių arba pusiau bedarbių. Jeigu kiekviena bedarbio šeima būtų iš 4 žmonių, tai, pasak profsąjungų, Vilniuje buvo apie 80 tūkst. badaujančių ar pusbadžiu gyvenančių žmonių. Darbininkai lietuviai, baltarusiai, žydai nebuvo primami į valstybinius fabrikus ir pirmiausia iš jų atleidžiami.

Varganų krašto būklę pripažino pati jo valdžia. Pas Vilniaus vaivadą Račkėvičių 1930 m. kovo 6 d. įvyko konferencija Vilnijos ekonominės padėties klausimu. Dalyvavo ūkinės savivaldos ir dvarininkų organizacijų atstovai. Pasak laikraščio „Słowo“ kovo 8 d. numerio, konferencijoje patvirtinta, jog „dabar pergyvenama ūkinė krizė Vilnijoje reiškiasi labai aštriai, nes turi savo giluminį šaltinį, kuris išteka ne iš vieno, o iš kelių šaltinių, bet iš visos ekonominių ir politinių sąlygų sumos, kurioje Vilnija atsidūrė“. 1935 m. priimta nauja Lenkijos konstitucija žmonių gyvenimo ne kiek nepagerino, o tik dar labiau apkarpė jų politines teises.

1928 m. rugpjūčio pradžioje policija Lentvaryje kruvinai

susidorojo su kelių šimtų darbininkų, reikalavusių reguliariai išmokėti uždarbį ir jį padidinti, demonstracija. Iš Vilniaus atvykę raitos ir pėsčios policijos būriai kardais ir bizūnais darbininkus išvaikė. Keliasdešimt žmonių buvo sužeista. 11 dienų 1929 m. tęsėsi kelių tiesimo darbininkų streikas ruožuose Vilnius-Rodūnia ir Vilnius-Lentvaris. Jašiuose liepos mėn. streikavo 180 melioracijos darbininkų.

Apie Vilnijos kaimą 1933 m. liepos 9 d. ir spalio 21 d. rašė „Kurier Wileński“. „... Daugumos žmonių, pragyvenančių iš savo rankų darbo žemės ūkyje, buitį mažai skiria nuo buitį tų miesto žmonių, kurie ištiesę ranką prašo kąsnelio duonos“. Slegia juos mokesčių ir viešųjų prievolių našta. Kaimas badauja.

Pasak 1934 m. vasario 10 d. „Vilniaus rytojaus“, labai sunkioje būklėje tais metais atsidūrė didelė dalis Švenčionių apskrities gyventojų. Panaši padėtis ir Brėslaujos apskrityje. Kaimiečiai neturi ką valgyti. Baisu pagalvoti, kaip jie pragyvens iki naujo derliaus. Iš kur paimti sėklų pavasario sėjai? Pirkti nėra už ką, pasiskolinti nėra iš ko.

„Gazeta Warszawska“ 1934 m. vasario 16 d. parašė, jog laikraščiai kasdien pateikia žinių apie baisų badą Vilniaus krašte. Sulig valstybinės statistikos, Vilniaus vaivadijos apskrityje badauja 20 tūkst. gyventojų. Tačiau statistika neskaiciuoja badaujančių šeimų. Iš tikrųjų badaujančiųjų skaičius didesnis, nes pamintotos ne visos apskritys.

Straiptą apie Vilnijos kaimo skurdą 1934 m. birželio 12 d. išspausdino Varšuvoje leistas laikraštis „ABC“. „Valstiečiai jau seniai pamiršo, kaip atrodo degtukai. Kadaise, prieš kelerius metus, vieną degtuką skaldė į kelias dalis, o dabar ir šis būdas tapo praecities legenda. Kaimų trobe viešpatauja priešistorinis titnagas. Žibalas. Taip, dar pasitaiko valstiečių, kurie kaip didelę brangenybę saugo pusę skardinės žibalo, bet tik didelėms šventėms“. Litras žibalo kainuoja 60 grašių, o kiaušinis 3 grašius. Višta kainuoja 80 grašių. Valstietis gyvena kaip pirmą kartą žmogus. Ant pečių – seni kailiniai ir geresnius laikus menanti sermėga. Nauji batai, kainuojantys 22 zlotus, yra nepasiekiamas prabanga. Kiekvieną dieną avima vyžomis arba prie senų aulų prikalami medpadžiai. Net juoda ruginė duona yra didelių švenčių skanėstas. Druska tik ta, kurios duodama gyvuliams. Cukrus irgi yra legenda. Išleisdamas 10 grašių, valstietis dešimt kartų pagalvoja. Juk pirmiausia reikia sumokėti senus mokesčius. Žmonės laukia permainų, bet nelabai jomis tiki.

Tęsinys. Pradžia Nr. 22

Vytautas Valentinas
ČESNULIS